

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1963.2.01>

VÄIKELINNAD * ARENGUST EESTI NSV-S

V. KAUFMANN

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongressil vastuvõetud partei programmis on seoses kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisega meie ette püstitatud tohutud ülesanded. Muu hulgas nõuab kommunismi laiahaardeline ülesehitamine tootmise ühtlast paigutamist, kõikide majandusrajoonide kompleksset arendamist ja kõigi materiaalsete ning tööjõuressursside kõige efektiivsemat ärakasutamist.

Nende ülesannete lahendamisel tuleb arvestada ka meie linnade ja alevite arengu suunda, sest linnalikes asulates elab üle poole elanikkonnast¹ ning paikneb enamik tööstusettevõttest, samal ajal on nad ka poliitilise, majandusliku, kultuuri- ja hariduselu keskusteks. Kui käesoleval ajal on linnade ja maa-asulate vahel veel olulisi erinevusi, siis edaspidi need kaovad ning ka maaelanikud hakkavad elama heakorrastatud linnalikes asulates.

Juba V. I. Lenin rõhutas, et tootlike jõudude arenemine tähendab uut etappi tootmise paigutamises ja elanikkonna asustuses, ta kaotab nii küla mahajäämuse ja maa-ilmast eraldatuse kui ka hiigelmasside ebaloomuliku kuhjumise suurlinnadesse.² Vastavalt sellele, kuidas tootlikud jõud edasi arenevad ja kaks omanduse vormi (kooperatiiv-kolhooslik ja riiklik) üheks kommunistlikuks omanduseks kokku sulavad ning kolhoosnike töö üha enam tööstuslikule tööle läheneb, ei erine uue, kommunistliku küla kultuur ja elu-olu oma heakorrastatud põllumajanduslike tootmiskeskustega millegi poolest linnadest.

Niisugusel lähenemisel linnalike asulate arengu probleemile kerkivad küsimused, mil määral meie olemasolev linnalike asulate võrk rahuldab rahvamajanduse kasvavaid nõudeid; milliseid neist tuleb arendada kui tööstus-, ehitustööstuse, transpordi-, side-, kaubandus- ja kultuurikeskusi ning millist osa nad etendavad töö territoriaalses jaotuses, missugused väikelinnad kujunevad tulevikus põllumajandusliku tootmise keskusteks ning põllumajanduses töötavate inimeste elukohaks.

Käesolevas uurimuses vaadeldakse mõningaid väikelinnade arengu probleeme Eesti NSV-s, et

- anda hinnang meie olemasolevale linnalike asulate võrgule,
- määrata väikelinnade osa ning tähtsus Eesti NSV linnalike asulate süsteemis ja
- süsteemiseerida linnalikes asulates nende osa järgi töö territoriaalses jaotuses.

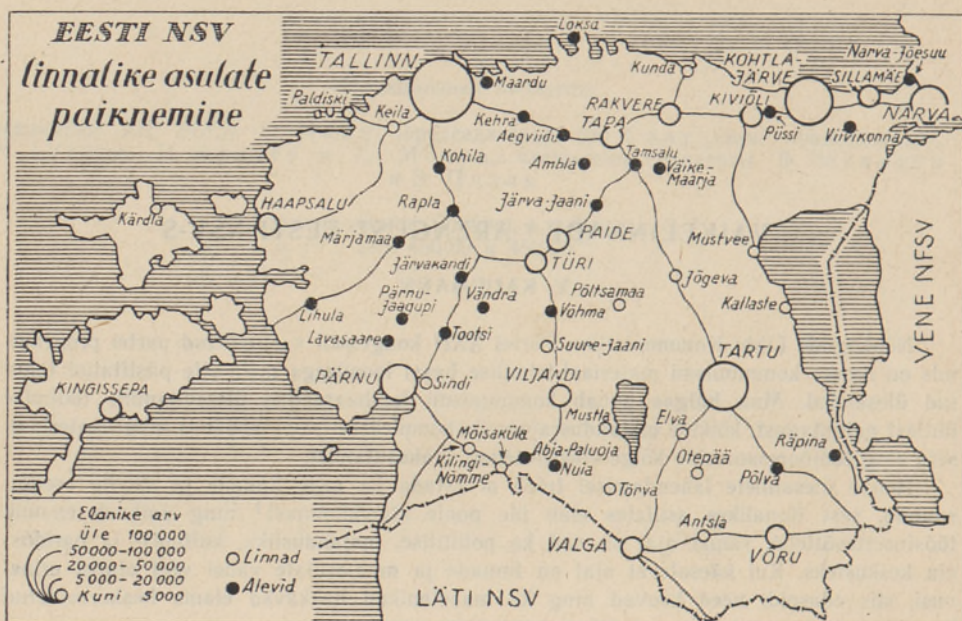
Rahvaloenduse andmetel oli 15. jaanuaril 1959 Eesti NSV-s 1 197 000 elanikku, neist elas maal 44%, linnades ja alevites 56%.

* Väikelinnade all mõistetakse käesolevas uurimuses linnu ja alevit, kus III üliõpilise rahvaloenduse (15. jaan. 1959) andmetel oli alla 5000 elaniku.

¹ Statistilises kogumikus «Народное хозяйство СССР в 1961 году» (Москва, 1962) lk. 8 avaldatud andmeil elas Nõukogude Liidu linnades 1. I 1962. a. 111,8 milj., maal aga 107,9 milj. inimest.

² V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 53.

Ajavahemikul 1939—1959 suurenes linnaelanike arv 90%, linnalike asulate arv aga tõusis 31-lt 59-le. Pärast 1959. aasta rahvaloendust ühendati Kohtla-Järve linnaga Ahtme ja Jõhvi ning töölisasula Sompa ja loodi kaks uut — Väike-Maarja asula ja Põlva alev. Kõige selle tulemusena on meil linnalikke asulaid praegu 58.

70% linnaelanikest elab meil viies linnas, milleles igaüks on vähemalt 20 000 elanikku, 16,6% elab 11-es linnas, millele elanike arv on 5000—20 000 inimest, ja 13,4% — 42-es väikelinnas, millele elanike arv on alla 5000, kusjuures väikelinnade keskmine elanike arv on 2100. Kõige väiksema elanike arvuga on Lavassaare turbatööstuse töölisalev (645 elanikku) ja kõige perekam — Elva linn (4800 elanikku).

Nagu esitatud andmetest nähtub, domineerivad Eesti NSV linnaelike asulate hulgas väikelinnad (72%). Nende osatähtsus on Eesti NSV-s (samuti ka Lätis ja Leedus) kõrgem kui Nõukogude Liidu keskmine, ületades selle arvuliselt ligi 2-kordselt, elanike arvu poolest koguni 2,5-kordselt (vt. tab. 1).

Linnaliked asulad paiknevad meie vabariigis küllaltki tihedalt: nende keskmine kaugus üksteisest on 27,8 km, kusjuures vabariigi kirdeosas on see 23,8, loodeosas 26,5, kaguosas 25 ja edelaosas 29,6, saartel aga 42,5 km.³

³ Kaugused on arvatatud 1959. aasta rahvaloenduse andmete alusel.

Tabel 1
Väikelinnade osatähtsus Nõukogude Liidus *

	Väikelinnade osatähtsus, %-des	
	linnalike asulate üldarvus	linnaelanike üldarvus
NSV Liidu keskmine	39	5,2
Lääne-majandusrajoonis	72	15,6
Sellest		
Eesti NSV-s	69	13,4
Läti NSV-s	69	15,4
Leedu NSV-s	74	17,2

* Tabel on koostatud «СССР, Административно-территориальное деление союзных республик» (Москва, 1962); «20 лет народного хозяйства Советской Латвии» (Рига, 1960), lk. 23—26, «20 лет Советской Литвы» (Вильнюс, 1961), lk. 75—81 ja Eesti NSV kohta avaldatud 1959. aasta rahvaloenduse andmete alusel.

Võrreldes linnalike asulate tihedust Eesti NSV-s Vene NFSV, Ukraina NSV ja teiste liiduvabariikide andmetega, näeme, et Eesti NSV-s on nende paiknemistihedus keskmine ning vastab ligikaudu Vene NFSV Vladimiri oblasti ja Gruusia NSV linnade omale. Tihedamalt paiknevad linnad ja alevid Moskva, Tuula, Gorki, Ivanovo ja Kalinin-gradi oblastis, Ukraina NSV mõnedes oblastites ja Aserbaidžani ning Leedu NSV-s.⁴

Selgub, et Eesti NSV-s on linnalike asulate võrk suhteliselt hästi välja arenenud. See võimaldab edukalt lahendada küsimusi, mis NLKP XXII kongress püstitas tootlike jõudude arendamise ja tootmise paigutamise osas.

Oleks aga ekslik arvata, et kõnesoleval ajavahemikul kõik Eesti NSV linnalikud asulad ühtlaselt arenevad. Väikelinnade arenguperspektiivide kindlaksmääramisel tuleb hoolikalt uurida nende osa üldises territoriaalse tööjaotuse süsteemis, et fikseerida neile kõigiti läbimõeldud arengutee, arvestades kõiki neid mitmekesiseid tegureid, mis esinevad rahvamajanduse arendamisega seoses olevate küsimuste üldkompleksis.

Väikelinnade arengut analüüsides peab kõigepealt välja selgitama selle, mis nende arengus on ühist. Tuleb märkida, et kodanlikus Eestis toimus linnastumine väga aeglaselt.⁵ Ajavahemikul 1922—1940, s. o. 18 aasta kestel, suurenes linnaelanike arv 14,0%, sellest 1,9% linnalike asulate arvu suurenemise ja nende territooriumi laienemise ning 12,1% maaelanike linnasiirdumise arvel. Linnalike asulate arv suurenes samal ajal vaid 3%, nende keskmine elanike arv aga 11%. Linnaelanike protsent rahva üldarvust tõusis kõnesoleval ajavahemikul 28,4-lt 33,7-le. Seejuures kasvasid väikelinnad kiiremini kui keskmised ja suured, s. o. need, kus elanike arv oli üle 5000. Mõnedes linnades elanike arv aga koguni langes. Kaheksas üle 5000 elanikuga linnas kasvas elanike arv kõnesoleva 18 aasta kestel 16,2%, 18 väikelinnas aga 26,1%. Narvas koos Narva-Jõesuu aleviga vähenes elanikkond 5500 inimese võrra ehk 18,8%. Paldiski linna ja Kallaste, Kunda, Kärda ning Mustvee alevi elanikkond vähenes samal ajal kokku 1100 võrra ehk 11,6%. Võõpsu alevi elanike arv vähenes sedavõrd, et 1938. aastal võeti temalt alevi õigused ja nimetus.

Olgu märgitud, et kaheksast ülalmainitud linnalikest asulast, kus elanike arv vähenes, paiknevad viis (Narva, Narva-Jõesuu, Mustvee, Kallaste ja Võõpsu) Eesti idaosas. Nende taandareng on kõigiti mõistetav, kuna kodanliku Eesti oludes katkesid neil loomulikud majandussidemed idapoolsete, s. o. Nõukogude Liidu koosseisu kuuluvate aladega. Kõige enam suurenes elanike arv kõnesoleval ajavahemikul Nõmmel, Tallinna tütarlinnas, nimelt 16 500 inimese võrra. Tallinna elanikkond suurenes 9200, Tartu 4700; Pärnu 2400 ja Viljandi 2200 inimese võrra. Kuressaares (praegune Kingissepa), Tapal, Tõrvas, Türil ja Rakveres oli elanikkonna juurdekasv igaühes 1000—2000 inimest, Võrus, Põltsamaal, Antslas, Elvas, Jõhvis, Kilingi-Nõmmel — 500—1000 ja Haapsalus, Jõgeval, Keilas, Mustlas, Mõisakülas, Otepääl, Sindis ning Suure-Jaanis — 100—500. Kõige vähem (alla 100) kasvas elanike arv Valgas ja Paines. Tegelikult kuulus ka Valga väheneva rahvaarvuga linnade hulka, sest ta elanikkond suurenes minimaalselt (34 inimese võrra) vaid territooriumi laienemise arvel, mille tõttu 1500 maaelanikku linnaelanikeks muutusid.

Üldises linnaelanike arvus võib kõnesoleval ajavahemikul märgata suuri sesoonseid kõikumisi. Kõige suurem oli elanike arv linnalikes asulates talvel, detsembrist kuni märtsini. Kevade tulekuga see langes ning jõudis madalseisu sügisel, septembris. Nii vähenes linnaelanike arv Eestis näiteks 1938. aasta 1. märtsist kuni septembrini 6000 inimese võrra. Hakkas siis tõusma ja saavutas maksimumi 1938/39. aasta talveks. Peale elanike arvu sesoonsete kõikumiste olid kodanliku Eesti linnadele iseloomulikud ka suured konjunktuursed kõikumised. Nii langes ajavahemikul 1929—1933 linnaelanike arv Eestis 20 000 inimese võrra ehk 6%. Pärast seda hakkas ta uuesti tõusma, kuid märksa aeglasemalt, kui oli langenud — endine tase saavutati alles 1937. aastal. Eriti suured konjunktuursed

⁴ «СССР, Административно-территориальное деление союзных республик» andmete alusel.

⁵ Linnastumise ja linnade arengu kohta kodanliku Eesti osas toodud andmed on arvatud «Eesti Statistika» 1935, 1938 ja 1940, «Eesti 1920—1930, arvulikus ülevaates» (Tallinn, 1931) lk. 44 ja «Eesti arvudes 1920—1935» (Tallinn, 1937) lk. 7 leiduvate andmete alusel.

muutused elanike arvus esinesid üle 5000 elanikuga linnades. Valgas näiteks oli 1922. aastal 10 300 elanikku, 1927. aastal tõusis nende arv 14 600-le ja langes siis 1936. aastaks 10 400-le. Samasugune pilt esines ka Tartus: 1922. aastal oli siin 54 000 elanikku, 1929. aastaks tõusis elanike arv 64 800-le, 1930. aastal aga langes 50 000-le. Siit peale hakkas Tartu elanike arv aeglaselt tõusma, kuid ei saavutanud endist taset isegi 1940. aastaks: 1. jaanuaril 1940 oli Tartus vaid 58 737 elanikku. Elanike arvu konjunktuursest kõikumist esines ka väikelinnades. Põltsamaal näiteks oli 1922. aastal 2172, 1932. aastal 3408, 1934. aastal 2609, 1939. aastal 3034 ja 1940. aastal 3119 elanikku.⁶

Linnalike asulate elanike arvu kõikumine kodanlikus Eestis kajastab eredalt kapitalistliku majanduse arengu stiihlist iseloomu, samuti seda tõsiasja, et Eestis ei toimunud kodanliku võimu aastail märkimisväärset tööstusettevõtete suurenemist ja tööstuse kontsentreerumist. Hoopis vastupidi: loomulike majanduslike sidemete katkemine Nõukogude Liiduga viis Tsaari-Venemaalt päritud suurtööstuse laostumisele. Lakkasid olemast niisugused suurettevõtted, nagu elektrimehaanikatehas «Volta», vaguniehitus- ja mehaanikatehas «Dvigatel», laevaehitusettevõtted ja Mayeri keemiatehas. Narvas langes Kreenholmi Manufaktuuri tootmisvõime ja vähenes tööliste arv, osa masinaid aga müüdi vanarauaks. Välismaiste monopolistide nõudel suleti mitmed tuletikuvabrikud ja üks tsemenditehas. Laostunud suurtööstuse asemele tekkis terve rida väike- ja kesktööstusettevõtteid ning ainult mõned suuremad, millede tööliste arv aga jäi mõnevõrra väiksemaks, kui oli olnud laostunud suurettevõtetes.

Selleks et iseloomustada majanduslikku laostumist ja töötajate, eriti Tartu töötajate rasket olukorda majanduskriisi ajal, märgime, et põllumajanduse ja tööstuse kogutoodangu ning metsamajanduse eksporttoodangu väärtus langes 378 miljonilt kroonilt 1928. aastal 200 miljonile kroonile 1932. aastal ehk 47%.⁷ Palgatööliste aastatöötasu üldsumma langes 113,5 miljonilt kroonilt 1929. aastal 81,2 miljonile kroonile 1932. aastal ehk 28,5%.⁸ Suur- ja kesktööstuses töötavate tööliste arv langes samal ajavahemikul 36 100-lt 29 900-le, s. o. vallandati 6200 töölist⁹, kusjuures Tartus tegutseva V jaoskonna töökaitseinspektori tegevuspiirkonnas langes suur- ja kesktööstuses töötajate arv 8587-lt 5723-le ehk 2864 tööliste võrra¹⁰. Aasta keskmine tööbörsidel registreeritud töötatööliste arv tõusis 3991-lt töötult 1928. aastal 10 454 töötule 1932. aastal.¹¹ 1928. aasta detsembrist kuni 1929. aasta maini oli tööbörsidel registreeritud keskmiselt 5064 inimest, neist Tallinnas 1748 ehk 34,7% ja Tartus, kus poole vähem elanikke oli, 1855 ehk 36,5%.¹² Töötute üldarv tõusis 1931/32. aasta talvel Statistika Keskbüroo andmetel ca 40 000-le, kellest 20 000 elas linnades ja 20 000 alevites ja maal, tööpuuduse kõrgperioodil 1932/33. aasta talvel aga koguni 45 000-le.¹³

⁶ Kodanliku Eesti Statistika Keskbüroo avaldas järjekindlalt tabelleid linnaelanike arvu muutuse kohta. Nende järgi oli Eestis 1. jaanuaril 1930 linnaelanikke 332 948, 1931. a. samaks kuupäevaks 332 982, 1932. a. 337 318, 1933. a. 340 635 ja 1934. a. 342 889. Tartu linna elanike arvuna oli samades tabelites fikseeritud vastavalt 67 348, 71 543, 74 456 ja 75 702. (Vt. «Eesti Statistika» 1930, lk. 49; 1931, lk. 207; 1932, lk. 127; 1933, lk. 111 ja 1934, lk. 108.) 1934. aasta 1. märtsi rahvaloendus näitas, et tegelikult oli linnaelanike arv 18 296 inimese võrra väiksem, kui seda näitasid aadresslaudade andmed. Ilmnenud vahet seletati kui «arvestusviga» ja puuduolevad inimesed kanti 1934. aasta jook-sul linnade arvelt maha «teadmata kuhu lahkunutena». Statistilises kogumikus «Eesti Arvudes 1920—1935», mis ilmus 1937. aastal, on kõnesolev «vahe» redutseeritud tagasi kuni 1930. a. astani. Kuigi see operatsioon on teataval määral subjektivistlik, ei puudu temas teatav ratsionaalne tuum ning ta võimaldab meil heita pilgu linnade, eriti Tartu majanduse kängumisele ja elanike massilisele «pögenemisele» linnadest seoses 1929.—1933. aasta majanduskriisiga.

⁷ Vt. Ülevaade majanduse seisukorrast. Koostatud Majandusministeeriumi, Riigi Statistika Keskbüroo ja Põllumajanduse Konjunktuurbüroo andmeil. Majandusministri juures kokku kutsutud Asjatundjate Nõupidamise materjalid I. Tallinn, juuni 1933. Märgime selgituseks, et kõnesolev nõupidamine toimus seoses krooni devalveerimisega 35%.

⁸ Sealsamas, lk. 11.

⁹ Sealsamas, lk. 22.

¹⁰ Tartu II. Tartu, 1938, lk. 89.

¹¹ Ülevaade majanduse seisukorrast, lk. 24.

¹² «Eesti Statistika» 1929, lk. 506.

¹³ «Eesti Statistika» 1934, lk. 607.

Tuleb aga märkida, et tegelik töötute arv oli märksa suurem, sest toleaeagsete juhendite kohaselt ei loetud töötute hulka neid, kelle perekonna liikmetest üks juba töötas või kellel oli mingi väiksemgi kinnisvara. Samuti kustutati töötute hulgast need, kes riiete ja jalanõude puudusel keeldusid minemast välistöödele (metsatööd, teedeehitus jm.).

1932. aasta I poolaastal oli inimtööjõu vajadus 1927. aasta I poolaastaga (mil see oli ca 8,5% väiksem kui 1928. aasta samal ajal) võrreldes vähenenud tuletikutööstuses 87%, puidutööstuses 57%, tsemendi- ja puuvillatööstuses 43%, tubakatööstuses 31%, paberitööstuses 27%, klaasitööstuses 22%, nahatööstuses 21% ja põlevkivitööstuses 21%, kusjuures 55% tööd omavaist suurtööstustöölisest töötas lühendatud töönalalaga.¹⁴ Töötajate olukorra järsku halvenemist näitab eriti teravalt Tartu linna pandimaja tegevus, kus aasta jooksul vastuvõetud pantide arv, mille vastu töötajad said lühiajalist laenu, tõusis 22 500-lt 1931/32. aastal 42 200-le 1933/34. aastal.¹⁵ Tööpuudusest meeletehete viidud inimeste rasket olukorda näitab ka enesetappude arvu suurenemine, mis Tartus 21-lt juhult 1925. aastal tõusis 50-le 1929. aastal.¹⁶ Samasugust masendavat pilti näitab prostitutide arvu suurenemine Tartus 86-lt 1925. aastal 236-le 1932. aastal.¹⁷

On märkimisväärne, et kodanlikus Eestis ei antud iseseisva administratiivkuse õigusi suurte tehaste juures paiknevatele asulatele, mis olid proletariaadi elukohaks, vaid neile, kus arenes käsitöö ning kaubandus ja millede elanikkonna moodustas peamiselt väikekodanlus, kuigi nende elanike arv kasvas aeglasemalt. 1926. aastal näiteks anti alevi õigused Mustlale ja Suure-Jaanile, kus elanike arv oli vastavalt 802 ja 1110. 1938. aastal anti neile koguni linna õigused,¹⁸ kuigi esimeses neist oli tol ajal vaid 1008, teises aga 1114 elanikku ja kehtiva korra järgi võis linna õigusi anda ainult neile alevitele, kus elanikke oli vähemalt 1500. Samal ajal aga ei antud alevi või linna õigust niisugustele töölisasulatele, nagu Kohtla-Järve, Kiviõli ja Sillamäe, kuigi 1940. aastal oli kahes esimeses üle 3000, kolmandas aga üle 2600 elaniku. Niisuguse poliitika eesmärgiks oli hoida proletariaat eemal omavalitsusorganitest ning kunstlikult pidurdada tema osatähtsuse suurenemist linnades. Põllutöökoja aastaraamatus kirjutati avameelselt, et «tuleb hoiduda proletariaadi suurenemisest linnades».¹⁹

Eriti pidurdavalt mõjus meie linnade arengule Saksa fašistlik okupatsioon 1941—1944. Okupandid vedasid Eestist suurtes kogustes välja toor- ja toiduaineid.²⁰ Linnaelanikele väljaantud toidukaartide järgi kaeti ainult väike osa nende tegelikust vajadusest, ja sageli ei kaubatatud neidki nappe koguseid.²¹ Linnades valitses töötaolek ja nälg ning nende elanike arv langes iga kuuga. Samas suunas mõjusid ka mobilisatsioonid, arreteerimised ja surmaotsused. Juba 1943. a. alguseks oli linnaelanike arv langenud 15%, 1944. a. suveks oli linnadesse jäänud vaid 62—65% nende sõjaeelset elanike arvust.²²

¹⁴ «Eesti Statistika» 1933, lk. 314.

¹⁵ Tartu II, lk. 151.

¹⁶ Tartu I, Tartu, 1933, lk. 94.

¹⁷ Vt. Tartu II, lk. 88 ja Tartu I, lk. 85.

¹⁸ «Riigi Teataja» 1938, lk. 1469, art. 404.

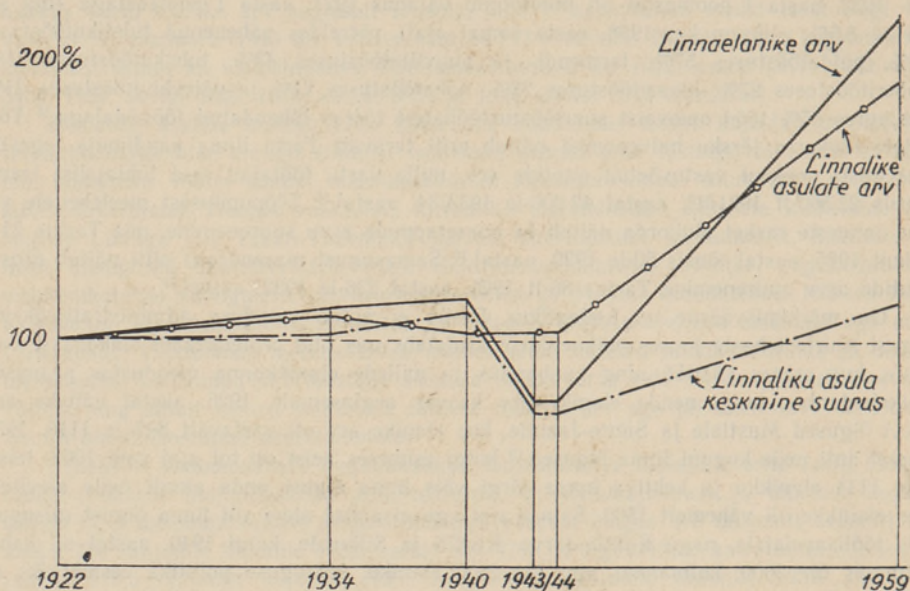
¹⁹ F. Sõõt, Tööjõu rakendatusest põllumajanduses. Põllutöökoja aastaraamat VIII, 1939/40. Tallinn, 1940, lk. 34.

²⁰ Ainuüksi okupatsiooni algusest 1941 kuni 15. maini 1942, s. o. vähem kui ühe aasta jooksul, veeti okupeeritud Eestist Saksamaale 69,9 miljoni riigimarga väärtuses mitmesuguseid kaupu, samal ajal kui Saksamaalt Eestisse toodi neid ainult 1,8 miljoni riigimarga väärtuses, mis moodustas ainult 3% väljaveetud kaupade üldväärtusest. — ORRKA (= Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv), f. R-66, nim. 1, s.-ü. 1143, lk. 5—7.

²¹ Okupatsioonivõimude poolt väljaantud kaartide järgi saadavate toiduainete toiteväärtus kalorites kattis büdžetiurimuste alusel täistarbija kohta kindlaksmääratud kaloretevajadusest ajnult 23,6%. Neljaliikmeline perekond võis nende arvel, kui lapsed olid väikesed, katta vaid 32,8—35,2% oma toiduainete vajadusest. — (ORRKA, f. R-66, nim. 1, s.-ü. 218, lk. 146.) Olukorra muutis eriti raskeks see asjaolu, et töölisperekonna sissetulek kattis vaid 75% eluüalapidamiseks vajalikest väljaminekutest. (Sealsamas, lk. 174—176.) Kõikjal loksas spekulatsioon ja laostumine. Juba 1941. a. septembris tõusis töötute arv ainuüksi Tallinnas 17 000 nais- ja 7800 meestöötule. — ORRKA, f. R-66, nim. 1, s.-ü. 100, lk. 62.

²² ORRKA, f. R-241, nim. 2, s.-ü. 984, lk. 1—29.

Uue ajastu meie linnade arengus avas Eesti NSV vabastamine okupantidest. Suhteliselt lühikese ajaga taastus neis sõjajaelne elanike arv ning suurenes 1940. aastaga võrreldes 1959. aastaks 90%. Linnaelanike osatähtsus rahvastikus tõusis 33,7%-lt 1940. aastal 56,4%-le 1959. aastal.

Eesti NSV linnastumise dünaamika aastail 1922—1959, 1922. a. = 100%.

Väikelinnade arengut Eesti NSV-s analüüsidest tuleb selgelt eristada kahte momenti: 1) vastava asula tegelik rajamine, tema formeerumine ja eksisteerimine ning 2) talle kui administratiivüksusele linna või alevi õiguste andmine ja tema edasine areng. See eristamine on väga oluline, sest linna või alevi õigusi omaval asulal on oma sissetulekud ja väljaminekud, nad võivad oma rahalisi vahendeid kasutada heakorrastusele ja teiste vajaduste rahuldamiseks, teistel asulatel neid õigusi aga ei ole. Oeldu kehtib ka nende asulate kohta, mis olid olemas kodanlikus Eestis. Linna või alevi õigusi omavate asulate heakorrastus paranes kodanlikuski Eestis tasapisi, kuigi jäi kaugemale maha nõukogude korra, eriti kommunismi laiahaardelise ülesehitamise päevil saavutatust. Saatusel aga olid kodanlikus Eestis jäetud arvuka elanikkonnaga töölisasulad, nagu ülalmainitud Kohtla-Järve, Kiviõli ja Sillamäe.

Kui olemasolevatesse andmetesse suhtuda formaalselt, siis võiks konstateerida, et 42 linnalikus asulast, milles 1959. aastal oli igaüks alla 5000 elaniku, said kuni 1918. aastani juriidilise õiguse kaks (Paldiski ja Narva-Jõesuu), kodanliku valitsuse ajal aga — 18. Näib, nagu oleks nende areng olnud silmapaistev. Tegelikult aga oli olukord hoopis teine. Ei tohi unustada, et kõik need asulad olid olemas juba ammu enne kodanliku Eesti loomist ja paljud neist olid alguse saanud juba feodalismiajastul. Nii näiteks oli arhiivandmete järgi Tõrvas, mis 1921. aastal sai alevi õigused, juba 1919. aastal 1491 elanikku.²³ Ka teised linnalikus asulad, milledele 1940. aastaks oli antud kas linna või alevi õigused, olid olemas enne kodanlikku Eestit.

Linnalike asulate, eriti väikelinnade saatus muutus järsult pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis, veel enam aga pärast Suurt Isamaasõda. Eesti NSV majanduse hoogsal arendamisel pöörati vajalikku tähelepanu ka mittepõllumajanduslikele alevitele. 22-le neist anti linnaliku asula õigused ning eraldati neile riigi eelarvest summad ka heakor-

²³ ORRKA, f. 3171, nim. I, s.-ü. 2115, l. 127.

rastustöödeks, tänavate võrgu väljaehitamiseks ja valgustamiseks, samuti elumajade, kultuurihoonete, koolimajade, kinode jne. ehitamiseks. Peale nende asulate, mis olid olemas juba enne Suurt Isamaasõda, tekkisid uuedki kiiresti arenevad linnalikud asulad, nagu Maardu ja Viivikonna.

Väikelinnade areng lähendab kiires tempos küla linnale. Kõrvuti mittepõllumajanduslike alevitega arenevad ka sovhoosi- ja kolhoosiasulad, mis on samuti kultuuri-, rahvahariduse, kaubandus-, transpordi- ja sidekeskusteks. Tulevikus ei erine nad millegi poolest neist asulatest, mida me praegu nimetame linnalikeks. Seepärast on eriti oluline selgitada olemasolevate linnalike asulate osa töö territoriaalses jaotuses, et kõigiti põhjendatult kindlaks määrata nende edasise arengu suunda.

Oma tootmise, kasutatava tooraine, müügiturgude, elanikkonna rahvamajanduse eri harudes rakendatuse erikaalu ja selle mõju poolest, mida nad avaldavad ümberkaudsete sovhooside ning kolhooside majandusele, samuti ka maaelanike elutingimustele, jagunevad Eesti NSV väikelinnad kolme põhirühma:

- 1) suurte linnade tütarasulad ja kuurortasulad,
- 2) tööstusasulad, mis suhteliselt vähe sõltuvad ümbruskonna majanduselust ja
- 3) asulad, millel on tähtis koht ümbruskonna sovhooside ja kolhooside majanduselus ning nende elanikkonna teenindamisel.

Esimesse rühma kuuluvad Aegviidu alev ja Keila linn kui Tallinna tütarasulad, samuti Narva tütarasula ja kuurortalev Narva-Jõesuu ning Elva kui Tartu tütarlinn.

Teise rühma kuuluvad Mõisaküla, Kunda ja Sindi linn ning Võhma, Kehra, Kõhila, Järvakandi, Viivikonna, Tamsalu, Tootsi, Püssi, Lavassaare, Maardu ja Loksa alev. Kõige tüüpilisemad neist on Maardu, Kehra ning Kunda, kus asuvad vabariikliku ja üleliidulise tähtsusega tööstusettevõtted.

Kolmanda rühma moodustavad 25 linnalikkude asulat, millede funktsioonid on väga erinevad (tootlikud, administratiivsed, teenindavad jne.). Selle rühma koosseisus võib eristada mitmeid allrühmi, milledest kõige iseloomulikumad on järgmised.

a) Rajoonikeskusteks olevad tööstusliku kallakuga linnad ja alevid, kus kõrvuti rajooni ja rajoonidevaheliste asutuste ning ettevõtetega on arenenud kohalik tööstus, mis ei rahulda mitte ainult oma rajooni vajadusi, vaid ka laiemat tarbijaskonda. Sellesse allrühma kuuluvad Kärddla, Jõgeva ja Põltsamaa linn ning Rapla alev. Tüüpilisem neist on Põltsamaa.

b) Rajoonikeskused, mis teenindavad esijoonel oma rajooni majandust ja tööstust, nagu Vändra ja Märjamaa alev.

c) Oma administratiivsed funktsioonid kaotanud endised administratiivkeskused nõrgalt arenenud kohaliku tööstuse ja teenindavate ettevõtetega, nagu Antsla, Tõrva, Mustvee, Otepää, Kilingi-Nõmme, Suure-Jaani ja Kallaste linn ning Rāpina, Abja-Paluoja, Lihula ja Väike-Maarja alev. Tüüpilisemad neist on Mustvee ja Kallaste.

d) Väikelinnad, mis arenevad sõltuvalt majanduse ja elanikkonna arengust ümbruskonna sovhoosides ja kolhoosides. Tüüpilisemad neist on Pärnu-Jaagupi ja Järva-Jaani.

e) Mustla linna ja Nuia alevi tüüpi asulad, kus üle 30% täiskasvanud elanikkonnast töötab ümbruskonna sovhoosides põllutöölisena.

Väikelinnade niisugune rühmitamine (tab. 2) võimaldab meil välja selgitada mõningaid tendentse nende arengus (vt. tab. 3). Nii näiteks kasvas kolme viimase aasta kestel elanikkond suurtes linnades (20 000 ja enam elanikku) 8,2%, keskmise suurusega linnades (10 000 — 20 000 elanikku) 3%, väikestes linnades (5000—10 000 elanikku) 1,8% ja väikelinnades (alla 5000 elaniku) 7,2%, kusjuures linnaelanike arv üldse suurenes 7,5%. Väikelinnade hulgast paistavad eriti silma tööstuslinnad ja -alevid, millede elanikkond suurenes 13,7%. Linnaelanikkonna üldisest suurenemisest langes väikelinnade arvele 67%. Kiiresti tõuseb elanike arv ka suurte linnade tütarasulates (15,4%) ja põllumajandusliku suunaga linnalikes asulates (8,1%), rajoonikeskused aga arenevad samal ajal aeglaselt (elanikkonna juurdekasv kõigest 3,8%). Rajoonikeskustes on täheldatav administratiivalal töötavate elanike osatähtsuse aeglane langus ning tootmisharude pidev laienemine.

Tabel 2

Eesti NSV väikelinnad, rühmitatuna oma elanike tegevuse ja osa järgi, mida nad etendavad ümbruskonna majanduselus*

	Töötavast elanikkonnast tegutseb		
	tööstuses, ehitustel, transpordis ja side alal, %-des	põllumajanduses, %-des	muudel aladel, %-des
Tööstusasulad, mis suhteliselt vähe sõltuvad ümbruskonna majanduselust	78	3	19
Suurte linnade tütarasulad	55	7	38
Linnalikud asulad, mis teenindavad ümbruskonna sovhooside ja kolhooside majandust ja nende elanikkonda	42	10	48
Neist			
tööstusliku kallakuga rajoonikeskused	48	11	41
mitmesuguste funktsioonidega rajoonikeskused	42	10	48
põllumajandusliku kallakuga teenindavad keskused	40	30	30
ümbruskonda teenindavad keskused	37	15	48
teenindavad keskused, mis ajutiselt on rajoonikeskusteks	39	10	51
Kokku väikelinnades	57	7	26

* Tabel on koostatud 1959. aasta üleliidulise rahvaloenduse andmete alusel.

Tabel 3

Muutusi Eesti NSV väikelinnade elanike arvus 1940.—1962. a.**

	Elanike arvu juurdekasv, %-des		Elanikkonna juurdekasvu jaotumine, %-des (üldine juurdekasv = 100)	
	1940—1959	1959—1962	1940—1959	1959—1962
Tööstusasulad, mis suhteliselt vähe sõltuvad ümbruskonna majanduselust	185	13,7	50	67
Suurte linnade tütarasulad	120	15,4	15	29
Linnalikud asulad, mis teenindavad ümbruskonna sovhooside ja kolhooside majandust ning nende elanikkonda	90	3,8	35	4
Neist				
tööstusliku kallakuga rajoonikeskused	109	3,8	—	—
põllumajandusliku kallakuga teenindavad keskused	25	8,1	—	—
endised administratiivkeskused	28	—2,2	—	—
ümbruskonda teenindavad keskused	109	—4,0	—	—
Üldine juurdekasv	102	7,2	—	—

** Tabel on koostatud 1959. aasta üleliidulise rahvaloenduse ja jooksva statistika andmete alusel.

Ümbruskonda teenindavates keskustes, mis ajutiselt on ka rajoonikeskusteks, ning väikestes keskustes, mis teenindavad ümberkaudseid sovhoose ja kolhoose, puudub kolme viimase aasta kestel elanikkonna juurdekasv (vt. tab. 3). Selle põhjuseks on asjaolu, et sedamööda, kuidas suurenevad põllumajanduslikud ettevõtted ja paraneb transport, kaotavad vahepealsed varumis- ja töötlemispunktid, samuti ka mitmesuguste kaupade jaotuspunktid üha enam oma tähtsust ning põllumajanduslikud ettevõtted astuvad aina enam otsesesse kontakti suuremate varumisbaasidega ja põllumajandussaadusi ümbertöötavate tehastega. Näitena võiks siinkohal meenutada varumispunktide ja esialgselt ümbertöötavate ettevõtete võrgu ümberkujundamist või- ja piimakombinaatide süsteemis, samuti muutusi Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu ja Eesti NSV Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu süsteemi kuuluvate lihakombinaatide võrgus.

Tabel 4

Eesti NSV väikelinnade keskmise elanike arvu dünaamika *

	Elanike keskmine arv			Elanike keskmine arvu dünaamika, % -des (1940. a. = 100)	
	1940. a.	1959. a.	1962. a.	1959. a.	1962. a.
Tööstusasulad, mis suhteliselt vähe sõltuvad ümbruskonna majandusest	2080	2820	3150	135	150
Suurte linnade tütarasulad	1607	2930	3350	182	208
Linnalikud asulad, mis teenindavad ümbruskonna sovhooside ja kolhooside majandust ning nende elanikkonda					
Neist					
tööstusliku kallakuga rajoonikeskused	2130	2970	3010	139	141
mitmesuguste funktsioonidega rajoonikeskused	640	1775	1850	273	287
põllumajandusliku kallakuga teenindavad keskused	1046	1029	1178	98	112
ümbruskonda teenindavad keskused	535	1120	1080	233	226
teenindavad keskused, mida ajutiselt kasutati rajoonikeskustena	2030	2050	2000	101	98

* Aluseks on võetud asulate elanike arv, sõltumata sellest, kas nad 1962. aastal olid linnad või alevid või ei omanud juriidilisi õigusi. Koostatud «Eesti Statistika» 1940, nr. 1—6 (Tallinn, 1940) lk. 98 ja 1959. a. üleliidulise rahvaloenduse ning jooksva statistika alusel.

Tabelis 4 esitatud andmete alusel võib väikelinnade arengu kohta teha mõningaid järeldusi.

1) Tööstuslike väikelinnade, suurte linnade tütarasulate ja tööstusliku kallakuga rajoonikeskuste elanike arv kasvab kiiresti ning vastavalt sellele, kuidas neis areneb tööstus, liginevad nad elanike arvu poolest väikelinnade rühmale üleliidulises mastaabis. Võib arvata, et muude teistega võrsete tingimuste olemasolu puhul paigutatakse edaspidi just neisse uusi tööstusettevõtteid.

2) Peamiselt ümbruskonda teenindavate väikelinnade elanike arvu dünaamika näitab, et Eesti NSV oludes on nende elanikkonna optimaalseks suuruseks 1000—2000 inimest. See põllumajandusliku kallakuga teenindavates keskustes väljakujunenud optimaalne elanike arv väärib tähelepanu. Esitatud andmete alusel võib arvata, et ka praegu olemasolevate põllumajanduslike ettevõtete keskuste elanike arv kasvab selle optimaalse suuruseni. Sel puhul vajaksime kogu praeguse Eesti NSV maaelanikkonna paigutamiseks

300—400 niisugust linnalikku asulat. Seoses sellega omandab tulevaste tööstuslik-põllumajanduslike ühenduste keskuste paigutamise või tulevaste agrolinnade loomise seisukohalt tohtu tähtsuse nende väikeste linnalike asulate uurimine, millel puudub ilmne tööstuslik funktsioon. On selge, et kui isegi osa neist kasutada sel eesmärgil, annab see märkimisväärset kokkuhoidu kapitaalmahutustes ning kiirendab põllumajanduslike ettevõtete materiaal-tehnilise baasi tugevdamist.

Eespool esitatust lähtudes võib Eesti NSV linnalike asulate arengus märkida järgmisi suundi:

a) asulate arendamine sel teel, et neis laiendatakse ja arendatakse vabariikliku ja üleliidulise tähtsusega tööstusettevõtteid;

b) asulate kui rajooni- ja rajoonidevaheliste põllumajandust teenindavate keskuste arendamine sel teel, et neis arendatakse kohalikku tööstust, mille toodang ei ole määratud mitte ainult oma rajooni, vaid ka laiema tarvitajaskonna vajaduste rahuldamiseks;

c) asulate arendamine, mis on tugibaasideks, kuid osalt ka kohtadeks, kus edaspidi luuakse põllumajanduslikud ja tööstuslikud keskused ning agrolinnad.

Rahvamajanduse arendamine kaugemas perspektiivis, eriti aga nende probleemide lahendamine, mis on seotud tööstuse paigutamise ja kõikide tööjõureserve ratsionaalse kasutamise küsimustega, tingib vajaduse põhjalikumalt uurida meie vabariigi väikelinnasid ja asulaid, järelikult Eesti NSV majandusgeograafiat. See aitaks kiiremini lahendada neid ulatuslikke ülesandeid, mis meie ette püstitas NLKP XXII kongress kommunisti materiaal-tehnilise baasi loomisel.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

Saabus toimetusse
16. XI 1962

О РАЗВИТИИ МЕЛКИХ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ* В ЭСТОНСКОЙ ССР

В. Кауфман

Резюме

По данным переписи населения Эстонской ССР, на 15 января 1959 г. в сельской местности проживало 44% и в городах и поселках городского типа 56%. Для городов и поселков Советской Эстонии характерны высокие темпы развития. Численность городского населения возросла с 1939 по 1959 год на 90%, а с 1959 по 1962 — еще на 7,5%. Иные темпы развития были в буржуазной Эстонии. С 1922 по 1940 год, т. е. в течение 18 лет, общее количество городского населения возросло всего лишь на 14%. В том числе за счет расширения территории городских поселений и увеличения их числа — на 1,9% и за счет перемещения сельского населения в города — на 12,1%. В течение указанного времени в одном городе прирост населения составил 16 500 человек, в одном — 9200 человек, в трех — от 2000 до 5000, в пяти — от 1000 до 2000, в шести городских поселениях — от 500 до 1000 человек, в восьми — от 100 до 500 и в двух городах — 34 и 53 человека. В восьми городских поселениях население уменьшилось. При этом необходимо отметить, что 5 из 8 городских поселений с уменьшавшимся количеством населения находились на восточной границе Эстонии (Нарва, Нарва-Йыэсуу, Муствээ, Калласте и Выьпсу). Это свидетельствует о том, что нормальное развитие их приостановилось из-за отсутствия естественных экономических связей с пограничными областями Советского Союза. В общей численности городского населения в этот же период наблюдались большие сезонные и конъюнктурные колебания. Наивысшим количество жителей в городских поселениях было зимой, с декабря по март. С наступлением весны численность населения снижалась и самой низкой была осенью. Во время кризиса 1929—1933 гг. общее количество городского населения снизилось на 20 000 человек, или на 6%.

* В настоящей работе под термином «мелкие городские поселения» подразумеваются те города и поселки Эстонской ССР, где во время проведения третьей все-союзной переписи населения (15 января 1959 г.) проживало менее 5000 человек в каждом.

Движение городского населения в буржуазной Эстонии ярко отражает стихийный характер развития капиталистического хозяйства. Особенно в трудном положении оказались городские жители во время немецко-фашистской оккупации 1941—1944 гг. В городах царили безработица и голод, и количество городских жителей уменьшалось из месяца в месяц. Причиной этого были и мобилизации, массовые аресты и смертные приговоры в городах.

Население перемещалось из городов в деревни, и к середине 1944 года в городах осталось приблизительно 62—65% от количества проживавших в них до оккупации.

Новый период в развитии городов наступил после освобождения Эстонии от немецко-фашистской оккупации. В сравнительно короткое время было восстановлено довоенное количество городского населения. В 1959 году число жителей в городах Советской Эстонии превысило численность городского населения буржуазной Эстонии на 90%, а удельный вес количества городских жителей в общей численности всего населения возрос с 33,7% в 1940 году до 56,4% в 1959 г. Судьба городских поселений, главным образом мелких, в корне изменилась после восстановления в Эстонии Советской власти, особенно же по окончании Великой Отечественной войны. Должное внимание было уделено также и несельскохозяйственным поселкам. Двадцати двум из них было присвоено название городских поселений и отпущены средства для благоустройства, строительства уличной сети и ее освещения. Наряду с другими городами мелким городским поселениям были выделены капиталовложения для строительства жилых домов, домов культуры, школ, кинотеатров и т. д. Возникли также совсем новые, быстро развивающиеся городские поселения (Маарду и Вийвиконна).

На основе анализа занятости населения в отдельных отраслях народного хозяйства и в зависимости от влияния мелких городских поселений на экономику окружающих их совхозов и колхозов автор разделяет мелкие городские поселения Эстонской ССР на три основные группы:

1) промышленные городские поселения, относительно мало зависящие от экономики окружающих их совхозов и колхозов (изготавливающие товары республиканского и даже общесоюзного потребления);

2) спутники больших городов и курортные городские поселения;

3) городские поселения, занимающие важное место в экономике окружающих совхозов и колхозов и в обслуживании их населения.

В третьей группе автор выделяет несколько подгрупп, из которых наиболее характерны следующие:

а) районные центры с промышленным уклоном (промышленность республиканского масштаба);

б) районные центры со смежными функциями, обслуживающие только экономику окружающего района;

в) центры обслуживания с сельскохозяйственным уклоном, где более 30% населения занято сельским хозяйством;

г) центры, утратившие свои административные функции (бывшие административные центры с малоразвитой местной промышленностью);

д) небольшие центры обслуживания, развитие которых зависит от экономики ближайших сельскохозяйственных предприятий и потребностей населения (см. табл. 2).

Приведенная систематизация мелких городских поселений Эстонской ССР позволяет выявить некоторые тенденции в их развитии. В зависимости от темпов развития выделяются мелкие городские поселения с промышленным уклоном, где прирост (см. табл. 3) населения в последние три года составил 13,7%. Также быстро растут спутники больших городов (прирост — 15,4%) и мелкие городские поселения с сельскохозяйственным уклоном (прирост — 8,1%). Вместе с тем, районные центры с промышленным уклоном и районные центры со смежными функциями развиваются медленно (прирост — 3,8%). В районных центрах наблюдается медленное уменьшение удельного веса числа людей, занятых в административно-управленческом аппарате, и постепенное увеличение работающих в производственных отраслях. В центрах обслуживания окрестности, временно являвшихся районными центрами, и в небольших центрах обслуживания окружающих сельскохозяйственных предприятий прироста населения за последние 3 года не было.

На основе изучения мелких городских поселений средней величины (см. табл. 4) можно сделать интересные и важные выводы.

1. По средней численности населения мелкие городские поселения с промышленным уклоном и спутники больших городов растут быстро. При всех равных условиях можно предполагать, что в перспективе они будут использованы для размещения новых промышленных предприятий.

2. Динамика мелких городов средней величины, занимающихся преимущественно обслуживанием окрестности, показывает, что в современных условиях Эстонской ССР оптимальное количество жителей в таких городах составляет от 1000 до 2000 человек.

Этот сложившийся на практике оптимальный размер городских поселений заслуживает внимания. Можно предполагать, что в будущем современные центральные поселки, являющиеся сосредоточением сельскохозяйственных предприятий, достигнут названных выше оптимальных размеров. В этом случае для расселения всего имеющегося в настоящее время в Эстонской ССР сельского населения потребуется от 300 до 400 поселков городского типа. В этих условиях проблема изучения тех мелких городов, которые не имеют явно выраженных промышленных функций, с точки зрения использования их в качестве баз для размещения будущих центров сельскохозяйственных предприятий, приобретает большое значение.

Следовательно, можно наметить следующие направления в развитии мелких городских поселений Эстонской ССР:

а) развитие городских поселений на основе расширения и развития в них промышленности республиканского и общесоюзного значения;

б) развитие городских поселений как районных и межрайонных центров обслуживания сельского хозяйства с развитой местной промышленностью, изготовляющей товары не только для своего района, но и для более широкого круга потребителей;

в) развитие городских поселений, являющихся опорными базами, а частично и местами создания будущих центров сельскохозяйственных и промышленных объединений и агрогородов.

Развитие народного хозяйства в перспективе, в особенности же проблемы, связанные с вопросами размещения производства и рационального использования всех трудовых ресурсов, обуславливают необходимость более глубокого изучения мелких городов и поселков нашей республики, а, следовательно, и дальнейшего изучения экономической географии Эстонской ССР. Это поможет быстрее решить задачи, поставленные XXII съездом КПСС по созданию материально-технической базы коммунизма.

*Институт экономики
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
16. XI 1962

DIE ENTWICKLUNG KLEINER STADTSIEDLUNGEN* IN DER ESTNISCHEN SSR

W. Kaufmann

Zusammenfassung

Laut den Angaben der Volkszählung von 1959 entfielen in der Estnischen SSR zum 15. Januar 1959 auf die Dorfgegenden 44%, auf die Städte und Siedlungen städtischen Typs 56% der Gesamtzahl der Einwohner. Eine rasche Entwicklung ist für die Städte und Stadtsiedlungen Sowjetlands charakteristisch. In den Jahren 1939—1959 wuchs die Einwohnerschaft der Städte um 90%, in den Jahren 1959—1962 um weitere 7,5%. Im bürgerlichen Estland war das Entwicklungstempo viel langsamer. In der Periode 1922—1940, d. h. im Laufe von 18 Jahren, wuchs die Stadteinwohnerschaft um bloss 14%, wobei 1,9% der Ausdehnung des Stadtterritoriums und der Bildung neuer Stadtsiedlungen, 12,1% aber der Umsiedlung der Dorfbevölkerung in die Städte geschuldet waren. Während der genannten Periode betrug der Bevölkerungszuwachs in einer Stadt 16 500, in einer anderen Stadt 9200, in drei Städten 2000—5000, in fünf Städten 1000—2000, in sechs Stadtsiedlungen 500—1000, in acht Stadtsiedlungen 100—500 und in weiteren zwei Städten 34 und 53. In acht Stadtsiedlungen hatte die Einwohnerzahl sogar abgenommen. Dabei muss vermerkt werden, dass fünf dieser Stadtsiedlungen mit abnehmender Einwohnerzahl an der Ostgrenze Estlands lagen (Narva, Narva-Jõesuu, Mustvee, Kallaste und Võõpsu). Es liegt auf der Hand, dass die normale Entwicklung dieser Ortschaften durch das Fehlen natürlicher Wirtschaftsbeziehungen zu den angrenzenden Gebieten der Sowjetunion gehemmt worden war. Auch die gesamte Einwohnerzahl der Städte weist in derselben Periode beträchtliche saisonmäßige und konjunkturelle Schwankungen auf. Am zahlreichsten war die städtische Einwohnerschaft in den Wintermonaten, Dezember bis März. Im Frühling verringerte sie sich und erreichte im Herbst den niedrigsten Stand. Während der Krise von 1929—1933 sank die Einwohnerzahl in den Städten um 20 000, d. h. um 6%.

* In der vorliegenden Abhandlung umfasst die Bezeichnung «kleine Stadtsiedlungen» diejenigen Städte und Siedlungen der Estnischen SSR, deren Einwohnerzahl laut Angaben der dritten Volkszählung der Sowjetunion (am 15. Januar 1959) unter 5000 war.

Die Bewegung der städtischen Bevölkerung im bürgerlichen Estland widerspiegelt das Ungeregelte in der Entwicklung der kapitalistischen Wirtschaft.

Besonders schwer wurde die Lage der Stadtbewohner in den Jahren der deutschfaschistischen Okkupation, 1941—1944. In den Städten herrschten damals die Arbeitslosigkeit und der Hunger; die Einwohnerzahl der Städte sank von Monat zu Monat, wozu auch die Mobilisationen, massenhaften Verhaftungen und Todesurteile beitrugen. Zahlreiche Städter zogen aufs Land: um die Mitte des Jahres 1944 verblieben in den Städten nur noch 62—65% der Einwohner, die dort vor der Okkupation ansässig waren.

Nach der Befreiung von der deutschfaschistischen Okkupation erfuhren die estnischen Städte einen neuen Aufschwung. In relativ kurzer Zeit erreichte die Einwohnerzahl der Städte den Vorkriegsstand. 1959 zählten die Städte Sowjetestlands um 90% mehr Einwohner als in der bürgerlichen Periode. Der Anteil der städtischen Bevölkerung an der gesamten Einwohnerzahl der Republik wuchs von 33,7% in 1940 auf 56,4% in 1959. Die Aussichten der Stadtsiedlungen — insbesondere der kleineren — besserten sich nach der Wiederherstellung der Sowjetmacht in Estland merklich; nach dem Grossen Vaterlandskriege aber wurde ihr Aufstieg unverkennbar. Grosse Aufmerksamkeit wurde auch den Siedlungen nichtlandwirtschaftlichen Typs zugewendet. Zweiundzwanzig solcher Siedlungen erhielten die Benennung «städtische Siedlung» und Summen für den Ausbau des Strassennetzes, der sanitären Einrichtungen, der Beleuchtung usw. zugeteilt. Wie in den anderen Städten, so wurden auch in den kleinen Stadtsiedlungen für den Bau von Wohnhäusern, Schulen, Kinos, Kulturhäusern u. dgl. beträchtliche Mittel investiert. Es entstanden auch ganz neue, rasch wachsende Stadtsiedlungen (Maardu, Viivikonna).

Die Art der volkswirtschaftlichen Beschäftigung der Einwohnerschaft und die Wirkung, die von den kleinen Stadtsiedlungen auf die Ökonomik der benachbarten Sowchose und Kolchose ausgeübt wird, lässt den Verfasser diese kleinen Stadtsiedlungen in der Estnischen SSR in drei Hauptgruppen einteilen:

1) industrielle Stadtsiedlungen, die von der Ökonomik der benachbarten Sowchose und Kolchose relativ wenig abhängen und Waren für die ganze Republik oder gar für die anderen Republiken der Sowjetunion verfertigen;

2) Satelliten („Sputniks“) grösserer Städte, sowie Erholungsstätten städtischen Typs;

3) Stadtsiedlungen, welche für die Ökonomik der umherliegenden Sowchose und Kolchose, sowie für die Bedienung der Landbevölkerung von grosser Wichtigkeit sind.

In der dritten Gruppe unterscheidet der Verfasser wiederum mehrere Untergruppen, wovon die folgenden besonders charakteristisch sind:

a) Rayonszentren industrieller Richtung (für die ganze Republik produzierend);

b) Rayonszentren lokalbedingter Funktionen, nur die Ökonomik des betreffenden Rayons bedienend;

c) Bedienungszentren landwirtschaftlicher Richtung, wo über 30% der Einwohner in der Landwirtschaft tätig sind;

d) Zentren, die ihre administrativen Funktionen eingebüsst haben (frühere administrative Mittelpunkte einzelner Rayons, nur schwachentwickelte lokale Industrie aufweisend);

e) kleinere Bedienungszentren, deren Entwicklung von den wirtschaftlichen Anforderungen benachbarter landwirtschaftlicher Unternehmen und von den Bedürfnissen der Bevölkerung abhängig ist (siehe Tab. 2).

Die angeführte Systematisierung der kleinen Stadtsiedlungen der Estnischen SSR erlaubt uns, einige Entwicklungstendenzen solcher Siedlungen festzustellen. Die kleinen Stadtsiedlungen industrieller Richtung entwickeln sich rasch; ihre Einwohnerzahl wuchs in den letzten drei Jahren um 13,7%. Rasch ist auch die Entwicklung der Satelliten grösserer Städte (Zuwachs 15,4%) und der kleinen Stadtsiedlungen landwirtschaftlicher Richtung (Zuwachs 8,1%). Dagegen ist aber die Entwicklung der Rayonszentren industrieller Richtung und der Rayonszentren lokalbedingter Funktionen verhältnismässig langsam (Zuwachs 3,8%). In den Rayonszentren sinkt nach und nach der proportionelle Anteil der im Administrativapparat tätigen Personen, die Zahl der produktiv tätigen aber ist im Wachsen begriffen. In den industriell schwachentwickelten früheren administrativen Mittelpunkten der Rayons und in den kleineren Bedienungszentren benachbarter landwirtschaftlicher Unternehmen war in den letzten drei Jahren kein Bevölkerungszuwachs zu verzeichnen (s. Tab. 3).

Die Untersuchung einer kleinen Stadtsiedlung mittlerer Grösse (s. Tab. 4) lässt interessante Schlüsse ziehen.

1. Ihrer durchschnittlichen Einwohnerzahl nach wachsen die kleinen Stadtsiedlungen industrieller Richtung und die Satelliten grösserer Städte rasch. Sonstige gleiche Bedingungen vorausgesetzt, kann vermutet werden, dass sie künftig der Unterbringung neuer Industrieunternehmen dienen werden.

2. Betrachtet man die Dynamik der kleinen Stadtsiedlungen mittlerer Grösse, die vornehmlich die Bedienung ihrer Peripherie zur Aufgabe haben, so sieht man, dass sie unter den gegenwärtigen Verhältnissen in der Estnischen SSR optimal 1000 bis 2000 Einwohner zählen können. Diese praktisch ermittelte optimale Grösse solcher Stadtsiedlungen ist beachtenswert. Es kann angenommen werden, dass die künftigen Mittelpunkte landwirtschaftlicher Unternehmen gerade diese Grösse erreichen werden. In diesem Fall würden drei- bis vierhundert solcher Siedlungen städtischen Typs ausreichen, die gesamte Landbevölkerung der Estnischen SSR zu unterbringen. Somit erlangt die Untersuchung der Existenzbedingungen dieser nicht ausgesprochen industriellen Siedlungen vom Standpunkt ihrer künftigen Ausnutzung als Zentren landwirtschaftlicher Unternehmen eine grosse Bedeutung.

Die Entwicklung der kleinen Stadtsiedlungen weist also in der Estnischen SSR folgende Tendenzen auf:

a) die Entwicklung der kleinen Stadtsiedlungen durch Ausdehnung von Industriezweigen, welche für die ganze Republik oder gar für die ganze Sowjetunion wichtig sind;

b) Entwicklung von Stadtsiedlungen als Zentren der Bedienung eines oder mehrerer Rayons, mit einer wohlentwickelten lokalen Industrie, die nicht bloss den eigenen Rayon, sondern auch einen weiteren Konsumentenkreis versorgt;

c) Entwicklung von Stadtsiedlungen in Gestalt von Agrostädten, als bestehende oder künftige Zentren landwirtschaftlicher oder industrieller Tätigkeit.

Die perspektivische Entwicklung der Volkswirtschaft, ganz besonders aber die mit der Dislokation der Industrie und der zweckmässigen Ausnutzung der Arbeitskraftreserven verbundenen Probleme, erfordern eine auf den Grund gehende Untersuchung der kleineren Städte und Stadtsiedlungen unserer Republik, dementsprechend aber auch eine weitere Erforschung der Wirtschaftsgeographie der Estnischen SSR. Die vom XXII Parteitag der Kommunistischen Partei der Sowjetunion gestellte Aufgabe — die Erschaffung der materiell-technischen Basis des Kommunismus — wird dadurch besser gelöst werden können.

*Institut für Ökonomie
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 16. Nov. 1962